 https://doi.org/10.71099/mz.20896

Brauer-Benke József

AZ ETNOORGANOLÓGIA TUDOMÁNYA*

Összefoglalás

A történeti anyagra fókuszáló organológiai kutatások a sokkal inkább a jelenkutatásra hangsúlyt helyező etnomuzikológiai kutatásoktól eltérő módszertani metódusokat igényelnek. Emiatt a honi etnoorganológiai kutatásnak nem alakult ki képzett szakembergárdája, mert a tudományszak úttörői, Lajtha László és Dincsér Oszkár idővel teljesen az etnomuzikológia irányába fordultak, ami azzal is magyarázható, hogy a hagyományos paraszti társadalom megszűnésével egyre sürgetőbbé váltak a helyszíni gyűjtések. Ez viszont azt eredményezte, hogy az egyre gyarapodó hangszergyűjtemények tárgyi anyagának hangszertipológiai jellegű kutatása esetleges maradt. A hangszer-ikonográfiai elemzések jobbára a művészettörténészek, a hangszernév-etimológiai vizsgálódások pedig a nyelvészek feladatkörében maradtak, akik hangszer-tipológiai ismeretek hiányában ezzel a kérdéskörrel alig foglalkoztak, vagy éppen téves megállapításokat tettek. Ezt a hiányosságot igyekezett pótolni Sárosi Bálint 1967-es, Lipcsében németül megjelent *Die Volksmusikinstrumente Ungarns* című kötetének magyar nyelvű, kibővített változata, az 1998-ban megjelent *Hangszerek a magyar néphagyományban* című monográfiája, amely vezérfonalként használható az etnoorganológiai kutatásokhoz. A tárgykörben legutóbb készült nagyobb összefoglalás *A népi hangszerek története és tipológiája* e tanulmány szerzőjének a tollából.

Kulcsszavak: etnomuzikológia, etnoorganológia, hangszer-tipológia, ikonográfia, etimológia

Az organológia tudománya

Az organológia (az ógörög ὄργανον (organon) 'hangszer' és λόγος (logosz) 'a hangszer tanulmányozása' szóból) a hangszerekkel és azok osztályozásával foglalkozó tudomány, amely magában foglalja a hangszerek történetének, a különböző kultúrákban használt hangszereknek, a hangszerek hangkeltése technikai aspektusainak és a hangszerek osztályozásának tanulmányozását.[1] Az organológia, vagyis „általános hangszerismeret" kifejezéssel kapcsolatban megjegyzendő, hogy azt az egyházzenészek sokszor félreérthető módon „orgonaismeret" jelentéstartalommal használják.[2] Habár van bizonyos fokú átfedés az organológia, az etnomuzikológia és az akusztika tudományának a hangszerekkel foglalkozó ágai között,

* A szerző az ELTE HTK Zenetudományi Intézet kutatója.

1 John Henry van der Meer: „Instrumentenkunde". In: *Musik in Geschichte und Gegenwart*. Kassel–Basel: Bärenreiter–Metzler, 1996, 951–970.

2 Alberto Merklin: *Organología*. Valladolid: MAXTOR, 2003.

ezek a zenetudomány segédtudományaiként napjainkra önálló szaktudományként fejlődtek tovább. Magyarországon azonban az organológiának nem alakult ki önálló szakembergárdája, és az organológiai ismeretek sem középfokon, sem felsőfokon nem képezik a zenetudományi oktatás részét.

Már az ókortól ismertek a a magaskultúra és a köznép hangszereinek elkülönítésére szolgáló csoportosítási elvek, de az első összehasonlító és tudományos vizsgálódásra is alkalmas, a hangszerek csoportosítására tett rendszerező kísérletnek Virdung 1511-ben Bázelben megjelentett *Musica getutscht außgezogē* című könyve tekinthető,[3] amelyben Virdung a korábbi felsorolások helyett két különböző osztályba (a húros hangszerek és a fúvással megszólaltatott hangszerek osztályába) sorolja az instrumentumokat. Virdung kettős csoportosítása Praetorius 1620-as *Syntagma Musicum* című munkájában is megjelenik, amelynek második kötetében a „De Organographiá"-ban a korabeli hangszereket osztályozza, és részletes leírásukat is adja.[4] A Sárospatakon is tanító Johannes Amos Comenius *Orbis sensualium pictus* című többnyelvű, sok eltérő kiadást megérő műve 1675-ben Brassóban megjelent latin–magyar kétnyelvű kötetének századik, „Instrumenta musica /Musikáló (hangicsáló) szerszámok" című részében lényegében szintén ez a húros és fúvós felosztás ismerhető fel, kiegészítve egy harmadik csoporttal, a dobok és egyéb, önmagukban hangot adó, ütéssel, forgatással stb. módon megszólaltatható hangszerekkel.[5]

Lényegében ez a megszólaltatás módja szerinti hármas felosztás fedezhető fel még napjainkban is a 18. század végén kialakuló és a 19. század első felében megszilárdult, vonóshangszerekre alapozott szimfonikus zenekarok szokásos elrendezésében, ahol a karmesterhez legközelebb helyezkednek el a vonós hangszerek, a vonósok mögött a fafúvók, majd mögöttük a rézfúvók, és az utolsó sorban az ütőhangszerek. Ugyanebben az időszakban, a 18. század vége és a 19. század első fele között, a középkori királyi műtárgygyűjteményekből kialakulnak a művészeti és tudományos gyűjtemények történetét és rendszerét bemutató múzeumok.

Belgium legfontosabb fúvóshangszer-gyártója, a hadsereg beszállítója volt az 1836-ban alapított Mahillon cég, amelynek másodgenerációs társtulajdonosa, Victor-Charles Mahillon (1841–1924) lett a brüsszeli hangszermúzeum (MIM) első kurátora, aki baráti kapcsolatai révén külföldi állomáshelyeken dolgozó belga diplomatáktól szerzi be az Európán kívülről származó hangszereket, és 1876-ban megrendezi a múzeum első hangszerkiállítását. A megszólaltatás módja szerinti csoportosítás azonban nem volt alkalmas az Európán kívüli területekről származó, morfológiai szempontból nagyon eltérő hangszerek átfogó rendszerezésére, mert például a zenélő íjakat ütéssel, pengetéssel és dörzsbottal is megszólaltatták,

3 Sebastian Virdung: *Musica getutscht und außgezogē*. Faksimile-Nachdruck [1511] herausgegeben von Klaus Wolfgang Niemöller. Kassel–Basel–Paris–London: Bärenreiter, 1970 (Documenta Musicologica, 31.).

4 Michael Praetorius: *Syntagma musicum,* 2,1: *De Organographia.* Wolffenbüttel: Elias Holwein, 1619.

5 Johannes Amos Comenius: *Orbis sensualium pictus bilingvis*. *A' Látható Világ, két-féle nyelven*. Coronae: Peter Pfannenschmidt, 1675, 209–211.

illetve a dobtípusokat is ütéssel és dörzsöléssel is egyaránt meg lehet szólaltatni. Ezért Mahillon 1880-ban megjelenő hangszerkatalógusában lefekteti egy új tipológiai rendszerezés alapjait, amelynek lényege, hogy a megszólaltatás módja helyett a hangszertest rezgő része, vagyis a hangforrás meghatározása lett a csoportosítás alapja. Mahillon természettudományos alapú, négyes felosztású rendszerében („classe-famille-espéce-variété") a hangszerek négy fő osztályba (1. önmagában hangzó, „autofon", 2. hártyás, 3. fúvós és 4. húros), illetve családokba, fajtákba és változatokba lettek sorolva.[6]

Megjegyzendő, hogy bár Mahillon egy látszólag teljesen új rendszert talált ki, valójában a Virdungnál, majd Praetoriusnál és Comeniusnál is alkalmazott csoportosítást fejlesztette tovább annyiban, hogy a vonós és fúvós hangszerek csoportját megtartva különválasztotta az önmagukban hangot adó hangszerektől a membránós hangszereket. Az új tipológia első felhasználója, Curt Sachs (1881–1959) a berlini zeneművészeti főiskola hangszermúzeumának igazgatója volt, aki az 1913-ban kiadott *Real-Lexikon der Musikinstrumente*… hangszerszótárában alkalmazta Mahillon rendszerét.[7] A kiadvány kedvező fogadtatása után a berlini egyetemen tanító osztrák Erich Moritz von Hornbostel (1877–1935) muzikológussal együttműködve 1914-ben az új tipológiai rendszerezésmódot egy művelődéstörténeti komparatív módszerrel ötvözve 423 alapkategóriát határoztak meg.[8] Kettőjük későbbi jelentős munkásságának köszönhetően a nemzetközi organológiai szakkönyvek szerzői, megfeledkezve Victor Charles Mahillon érdemeiről, a napjainkban is használt rendszerezési elvet az eredeti kigondolóját lehagyva Hornbostel–Sachs hangszertipológiai rendszerezésnek nevezik. Mivel a klasszikus zene és a népzene hangszereit szokás külön kezelni, ezért az etnomuzikológia mintájára kialakult az etnoorganológia elnevezés. És bár a klasszikus zene hangszereinek és a népzenei hangszereknek a kutatási módszertana lényegében azonos (morfológiai, etimológiai, és ikonográfiai adatok összehasonlító elemzése), összességében a különböző Európán kívüli hangszerek kutatásánál és főleg a hangszerek migrációjával foglalkozó vizsgálódásoknál elterjedt az etnoorganológia kifejezés használata.[9]

A honi organológiai kutatások kezdetei

Európa más részeihez hasonlóan a 19. század vége és a 20. század eleje közötti időszakban a hangszertörténet-kutatás nálunk is felbukkan a kutatott témakörök között, azonban az ezzel is foglalkozó honi kutatók érdeklődése sokkal inkább a népzenekutatás irányába fordult. Bartók Bélának az *Ethnographiá*ban elindított

6 Charles Victor Mahillon: *Catalogue descriptif et analytique du Musée instrumental du conservatoire Royal de Bruxelles. Précédé d'un essai de classification méthodique de tous les instruments anciens et modernes,* III. Gand: Annoot-Braeckmann, 1880.

7 Curt Sachs: *Real-Lexikon der Musikinstrumente, zugleich ein Polyglossar für das gesamte instrumentengebiet*. Berlin: Julius Bard, 1913.

8 Erich Moritz von Hornbostel–Curt Sachs: „Systematik der Musikinstrumente", *Zeitschrift für Ethnologie*n XLVI. (1914), 553–590.

9 Jeremy Montagu: „Organology Again. This Time, Ethno-Organology", *Historic Brass Journal* 15. (2003), 1–6.

„A magyar nép hangszerei" című sorozata a kanásztülök (1911), majd a duda (1912) ismertetése után abbamaradt.[10] A honi organológia úttörőjének számító Lajtha Lászlót 1913-ban, a zeneakadémiai diplomájának a megszerzése után kinevezték a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára hangszertárának őrévé, ami nagyjából a mai muzeológusnak megfelelő tisztség volt. Mivel az első világháború lezárását követő időszak szűkös anyagi helyzetében a néprajzi gyűjtések gyakorlatilag szüneteltek, Lajtha elsőleges feladata a múzeumi hangszeranyag rendezése és gondozása lett. Lajtha László az 1920-as években öt organológiai tárgyú tanulmányt publikált, azonban a lehetőségek javulásával visszatért a népzenekutatáshoz, amelyet részben a magyar bankok által adományozott népzenei alap költségén, részben a Magyar Rádió támogatásával végeztek.[11] Ezért amikor tíz év múltán ismét hangszeres témáról publikált, tárgyát már a népi hangszerek köréből vette. Dincsér Oszkárral 1939-ben a Néprajzi Múzeum Értesítőjében közösen írt tanulmánya volt a hangszertörténetkutatás tárgykörében írott utolsó munkája.[12]

Organológia és ikonográfia

A zenetudomány mellett a művészettörténészek körében is felbukkantak hangszertörténészek, mint például Supka Géza, aki a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának 200 hangszerét katalogizálta, és a gyűjtemény billentyűs hangszereiről (zongora, spinét, csembaló) és a történeti tárogatóról szóló hangszertörténet tárgyú írásait 1906-ban hat részletben a *Zenelap* számaiban publikálta.[13] Mivel a *Zenelap* Supka felolvasását közölte, amelyet az Országos Régészeti és Embertani Társulat ülésén tartott 1907. február 27-én, történeti áttekintéseinek komoly hiányossága, hogy forrásokra nem hivatkozik, és képi illusztrációt sem társít az írásaihoz. Ezt a hiányosságot azonban pótolja 1910-ben, a jász kürt domborműveinek elemzésére vállalkozó *Lehel kürtje* című tanulmányában, és a továbbiakban szokássá válik a képi illusztrációk csatolása is a hangszertörténeti írásokhoz.[14] Mint például Fürst Leontin *Hangszerek a magyar képzőművészetben* című 64 oldalas, 12 képes illusztrációt is tartalmazó műve, amelyben a 19–20. század fordulójának olasz, német és magyar nyelvű irodalmából válogatva tekinti át a magyar vonatkozású zenei ábrázolásokat.[15]

10 Bartók Béla: „A magyar nép hangszerei, I.: A kanásztülök", *Ethnographia* 22/5. (1911), 305–306.; uő: „A magyar nép hangszerei, II.: A duda", *Ethnographia* 23/2. (1912), 110–114.

11 Berlász Melinda: *Lajtha László*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984 (A múlt magyar tudósai), 187–228.

12 Lajtha László–Dincsér Oszkár: „A tekerő", *Néprajzi Értesítő* 31. (1939), 103–111.

13 Supka Géza: „Régi hangszerekről. Bemutatásokkal a M. Nemzeti Muzeum régi hangszergyűjteményből, I–VI.", *Zenelap* 20/8. (1906. április 10.), 1–4.; 20/9–10. (1906. május 10.), 2–5.; 20/11–12. (1906. június 10.), 4–5.; 20/14. (1906. július 1.), 2–3.; 20/15. (1906. szeptember 1.), 4–5.; 20/16. (1906. szeptember 20.), 3–4.

14 Supka Géza: *Lehel kürtje*. Tanulmány. Budapest: Franklin-Társulat, 1910.

15 Fürst Leontin: *Hangszerek a magyar képzőművészetben*. Budapest: [szerzői kiad.], 1943 (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Kereszténytörténeti Intézetének dolgozatai, 83.).

Organológia és etimológia

Mivel Haraszti Emil (1885–1958) zenetörténész túlságosan „mechanikusnak" és ezáltal lélektelennek találta Sachs és Hornbostel tipológiai rendszerét, ezért inkább Mahillon tanítványa, Ernest Closson (1870–1950) „néplélektan"-alapú, onomatopoetikus szisztematikáját tartotta követendő példának. Closson felvetése alapján a hangszernevek történeti fejlődésében a lélektani és a nyelvtörténeti tényezők mellett kiemelt szerepet kell, hogy kapjon a homonimák vizsgálata, amely választ szolgálhat az azonos elnevezésű, de különböző jelentésű hangszernevek problematikájára.[16] Harasztinak a cimbalom-hangszertípus onomatopoetikus alapú hangszertörténeti megállapításait (a cimbalom asszír/perzsa eredete és az, hogy a 13. században jelent meg Európában) a későbbiekben nem igazolták az újabb kutatások, az a megállapítása azonban máig megállja a helyét, miszerint a hangszertörténetben, ha ugyanazon hangszernév egymástól teljesen különböző hangszereket jelöl, akkor a régebbi névnek az új hangszertípusra való alkalmazása tapasztalható.[17] Vagyis a névátvitel az új és a régi hangszerek által előidézett hallási képzet azonosságán, illetve a játékmód analógiáján alapszik. Ezt a törvényszerűséget a hegedű és a koboz hangszerelnevezésünk (amelyek régebbiek, mint a ma így nevezett hangszertípusok) illetve a tambura név alkalmazása a citerára egyaránt igazolja.[18]

Organológa és hangszertipológia

A II. világháború veszteseként és az „utolsó csatlós" kollektív felelősségének ideológiája miatt a magyar kommunista vezetés a magyar nemzeti érzés elfojtására törekedettt. Ehhez kapcsolódóan néprajztudományban a tudományos kutatásokban is elvárt hozzáállás volt a szomszéd népek érzékenységét szem előtt tartó magatartás, mint például a Szlovákia területének szinonimájaként használatos „Felvidék" helyett a „Felföld" használata.[19] Az 1945-ben önállósult Néptudományi Intézetet 1949-ben feloszlatták, míg a szomszédos népek ez idő tájt nyitották meg a hasonló funkciójú intézményeiket.[20] Valószínleg ennek is köszönhető, hogy amíg a környező népek már az 1950–70-es évek időszakában sorra jelentették meg a hangszertörténeti témakörű, anya- (vagy hivatalos) nyelvű nagymonográfiáikat,[21] addig nálunk csak leíró jellegű, de a szélesebb körű, történeti

16 Ernest Closson: „Notes sur l'onomatopée dans la terminologie organologique", *Société Internationale de Musique* VII. (1911), 16–35.

17 Haraszti Emil: *Hangutánzás és jelentésváltozás az egyetemes és a magyar hangszertörténetben*. Budapest: Budavári Tudományos Társaság, 1926, 18–39.

18 Brauer-Benke József: *A népi hangszerek története és tipológiája*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2014, 23., 263.

19 *Magyar Néprajzi Lexikon,* 2. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979, 125–126.

20 *Magyar Néprajzi Lexikon,* 3. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980, 146–147.

21 Вергилий Атанасов: *Систематика на българските народни музикални инструменти*. София:Со Издателство На Българската Академия На Науките, 1977; Tiberiu Alexandru: *Instrumentele muzicale*

összehasonlító áttekintésre nem vállalkozó kismonográfiák jelentek meg.[22] Hasonló léptékű magyar nyelvű nagymonográfiák csak a rendszerváltás után jelentek meg, azonban ezek a Magyar Néprajzi Atlasz tematikájától eltérően nem foglalkoztak a különböző népi hangszertípusok regionális jellegzetességeivel és elterjedésével. Ennek oka a különböző tudományok együttműködésének hiányán túlmenően az, hogy a népzenekutatók érdeklődésére erősen hatott Kodály vokális népzene-központúsága, ezért a történeti és regionális elterjedtség tárgyi néprajzi ismereteket igénylő vizsgálata egy-egy (népi) hangszer szintjén a néprajzos muzeológia szakembereire maradt. Ráadásul a hangszerek nemzetiszimbólum-jellegű vizsgálatával a zenetudósok is csak óvatosan, vagy csak ideológiavezérelt megközelítéssel foglalkozhattak, mert például a nemzeti hangszerünknek számító tárogatót csak mint román, szerb és magyar népi hangszert tarthatták számon.[23]

Etnomuzikológia és etnoorganológia

A múzeumok hangszeranyagának kutatásakor a hangszeres népzenekutatástól eltérően a játéktechnika, a repertoár vagy a zeneiség nem képezhetik a vizsgálat tárgyát, mert a zenei szempontú vizsgálathoz szükséges megszólaltatást sokszor a múzeumi hangszerek állapota nem teszi lehetővé. A múzeumi gyűjtemények húros hangszerei között kifejezetten ritka, amikor a húrok teljes számban megmaradnak, ezért a húros hangszerek nagy többsége csak arról szolgálhat információval, hogy az adott hangszer eredetileg hány húrral rendelkezett. Ráadásul a magyar nyelvterületen elterjedt citeratípusok esetében a húrok pontos száma nagyon sokszor megállapíthatatlan, mert a húrrögzítő szög kilazulása után nem ugyanoda ütötték vissza az újat, hanem pár milliméterrel mellé. Mindemellett a múzeumi hangszeranyag zenei szempontú vizsgálatával kapcsolatban már Bartha Dénes is rámutatott arra, hogy a múzeumi, tehát használaton kívüli hangszereken lemért skálákból nem lehet következtetni a hangszeren valóban játszott dallamok tonális vagy bármiféle más tekintetű szerkezetére, mert a múzeumban megszólaltatott hangszer skálája holt hangsorozat, amelynek anyagából a népi zenész egy-egy dallamhoz csak bizonyos szempontú válogatással él.[24] A tudományos hangszerkutatás egyik megalapítója, Curt Sachs szintén óva intett a múzeumi hangszereken lejátszható skálák alapján történő messzemenő következtetések levonásától, mert például az aerofon hangszertípusok esetén utólag nem megállapítható, hogy a korabeli zenész alkalmazta-e a keresztfogás, a félig elfedett ujjnyílás vagy az átfúvás

ale poporului Romin. Bukarest: ESPLA, 1956; Karl Magnus Klier: *Volkstümliche Musikinstrumente in den Alpen*. Kassel–Basel: Bärenreiter, 1956; Alojz Kobola: *Tradicijska Narodna Glazbala Jugoslavije*. Zagreb: Školska Knjiga, 1975; К. А Вертков–Г. И.Благодатов–Э. Э. Язовицкая: *Атлас музыкальных инструментов народов СССР.* Москва: Музыка, 1963.

22 Manga János: *Magyar népdalok, népi hangszerek*. Budapest: Corvina, 1969; Sárosi Bálint: *Magyar népi hangszerek*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1978.

23 *Magyar Néprajzi Lexikon,* 5. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982, 213.

24 Bartha Dénes: „A jánoshidai avarkori kettőssíp", *Archaeologia Hungarica* 14. (1934) 1–107., ide: 106.

játéktechnikai elemeit,[25] illetve a szarvkürtök és a fakürtök szimpla nádsípjai sokszor nem kerültek a múzeumba, vagy később tönkrementek és kiselejtezték őket. Ezek hiányában azonban a hangszereken teljesen más fúvástechnikával lehet csak játszani, a fúvástechnika viszont nagyban befolyásolja azt is, hogy eredetileg milyen hangsorokat lehetett megszólaltatni rajtuk.

Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy az anyagi kultúra termékei a szellemi kultúra jóval tartósabb elemeitől eltérően kevésbé konstans tényezők, mert sokkal jobban reagálnak a környezet változásaira.[26] Vagyis a hangszerek sokkal gyorsabban és könnyebben lecserélődhetnek, mint a rajtuk játszott dallamok, mert az újonnan megjelent hangszereken továbbra is a megszokott dallamokat játsszák. De arra is van példa, hogy egyes újabb hangszereken nehezebb volt a korábbi repertoárt játszani, illetve az új hangszerek gyakran hoztak új, városias repertoárt. A zenét a magyar hagyományos földművelő kultúrában jellemzően „kívülállók", korábban a pásztorok, majd a cigányzenészek szolgáltatták. Ehhez kapcsolódóan az olyan ismeretek és kulturális javak, amelyeknek cselekvő részese egy-két személy vagy a közösség elenyésző kisebbsége, sokkal könnyebben terjednek, mint azok, amelyekhez a közösség egészének aktív elfogadása szükséges.[27] Ezért bár a hangszerek elsősorban zenei eszközök, az etnomuzikológiai kutatások összességében arra is rámutattak, hogy a zenei stílusok és a hangszerek elterjedése nem parallel jelenségek, és a hangszerek elterjedése a zenei stílusoktól eltérő területi összefüggéseket mutathat.[28]

Nemzetközi szintű etnoorganológiai kutatások

Ernst Emsheimer és Erich Stockmann az 1950-es években kezdtek el a népi hangszerekre fókuszáló etnomuzikológiai és kulturális antropológiai vizsgálatokkal foglalkozni, amelyek főbb szempontjait az 1959-ben megjelent *Vorbemerkungen zu einem „Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente"* című írásukban foglalták össze.[29] A kutatás folytatásaként 1962-ben alapították meg azt a népihangszer-kutatócsoportot, amely tevékenységének köszönhetően 1967 és 1986 között megjelent a *Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente* című sorozat. A népi hangszerek honi tudományos kutatása az 1960-as években kap komolyabb lendületet, amikor Sárosi Bálint mint az MTA Népzenekutató Csoportjának munkatársa 1962-ben egy rövid időre bekapcsolódott a Lajtha László által vezetett csoport gyűjtéseibe, majd Lajtha halála után a csoport tagjaival együtt a Néprajzi Múzeum Népzenei Osztályára került félállásban. A gyűjtemény hangszereivel 1963 decembe-

25 Curt Sachs: *The history of musical instruments*. New York: W. W. Norton, 1940, 99.
26 Barabás Jenő: *Kartográfiai módszer a néprajzban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.
27 Uott, 119.
28 Alan Parkhurst Merriam: *African Music in Perspective*. New York–London: Garland, 1982, 312–313.
29 Ernst Emsheimer– Erich Stockmann: „Vorbemerkungen zu einem 'Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente'" *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde,* 5. (1959), 412–416.; ill. *Acta musicologica* 32. (1960), 47–50.

rétől kezdett el foglalkozni, és a hangszergyűjtemény fejlesztésének, szakszerű feldolgozásának, kiállításokon való folyamatos bemutatásának szentelte idejét. A Néprajzi Múzeum mint az ország egyetlen számottevő népzenei hangszergyűjteménye lehetővé tette Sárosi számára, hogy a *Handbuch* első köteteként közzé tegye a magyar népi hangszerekről szóló monográfiáját, amely 1967-ben Lipcsében jelent meg német nyelven.[30] A könyv amellett, hogy a magyar hangszertörténeti kutatást nemzetközi szintre emelte, útmutatást adott arra nézve is, hogy a korábban meglehetősen elhanyagolt hangszergyűjteményt az ott dolgozó kollégák szakszerűen átnézzék, és a leíró katalóguscédulákat a modern népi hangszerkutatás követelményei szerint revideálják.

Az 1960-as évektől kezdve, amely időszak a gyarmati világ megszűnésével is egybeesik, a kulturális antropológia és a vele párhuzamosan fejlődő etnomuzikológia a korábbi, evolucionista, értékelő, kultúraközi komparatív módszerével szemben és attól elhatárolódva, a kulturális relativizmus, a hosszas terepmunkára alapozott, úgynevezett „kulturális mélyfúrás" módszertanát alkalmazták, amelynek lényege szerint egy adott kultúra működését, „funkcióját" önmagában kell értelmezni. A *Handbuch* szerkesztői, Ernst Emsheimer és Erich Stockmann által kidolgozott hat fő szempont: a terminológia, ergológia és készítéstechnika, a zenei adottságok és játéktechnika, funkció, a hangszertörténet és elterjedtség is ezt a módszertant tükrözik. Ez a kutatásmódszertan valóban jól működhet azzal a feltétellel, ha ezzel a megközelítéssel, egzakt módon és univerzális jelleggel minden népcsoport körében elvégzik ugyanazokat a vizsgálatokat. De ehhez egyfelől egy képzett szakembergárdára, másfelől egy egzakt, ideológiamentes tudományos hozzáállásra lenne szükség, mert példának okáért a *Handbuch* sorozatban megjelent, Oskar Elschek által szerkesztett szlovák kötetben az olyan hangszertípusok ismertetésénél, amelyek a szlovákok által lakott területekre jellemzők, precíz, egzakt lokalizációt is megadó leírások találhatók, míg az olyan hangszerek esetében, mint például a citera, amelyek főleg a szlovákiai magyarság körében elterjedtek, már korántsem tapasztalható ugyanez a precizitás, és a lokális elterjedés megjelölése is hiányzik.[31] Ez a problematika a Kárpát-medencében és környezetében nyilvánvalóan a trianoni békediktátum hatásával magyarázható, és napjainkig hatással van a hangszerek történeti kutatására, főleg annak őstörténeti és ezzel összefüggésben nemzeti vonatkozásaira, mert a történetileg kialakult, illetve a mesterségesen kialakított nemzetállamok a jogfolytonosságukat igazolandó minél régebbi, vagyis ősi kulturális örökséget igyekeznek felmutatni.

Összességében a történeti anyagra fókuszáló organológiai kutatások a sokkal inkább a jelenkutatásra hangsúlyt helyező etnomuzikológiai kutatásoktól eltérő módszertani metódusokat igényelnek. Ezért, miként az Haraszti hangszeretimológiai, illetve Lajtha, Dincsér és Sárosi organológiai vizsgálódásaiból is kitűnik, a történeti vizsgálatok esetén kiemelt hangsúlyt kapnak az etimológiai, a morfológiai

30 Sárosi Bálint: *Die Volksmusikinstrumente Ungarns*. Leipzig: VEB Deutscher Verlag für Musik, 1967.

31 Oskár Elschek: „Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei". In: *Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente,* II. Leipzig: Deutscher Verlag für Musik, 1983, 67.

és tárgytipológiai, és nem utolsósorban a zenei ikonográfia forrásainak áttekintő elemzései. Mivel a hangszerikonográfiai elemzések jobbára a művészettörténészek, a hangszernév-etimológiai vizsgálódás pedig a nyelvészek feladatköre maradt, hangszertipológiai ismeretek hiányában ezzel a kérdéskörrel szakemberek alig foglalkoztak, vagy éppen téves megállapításokat tettek. Ezen túlmenően a rendszerváltás után az etnoorganológia témakörében is megjelentek a főleg népzenészek által írott, ideológiavezérelt és a tudományosság kritériumainak nem megfelelő írások.

Ezért kiemelt értékkel bír és vezérfonalként használható Sárosi Bálint 1967-es *Die Volksmusikinstrumente Ungarns* című kötetének 1998-ban megjelent, magyar nyelvű, bővített kiadása, a *Hangszerek a magyar néphagyományban* című etnoorganológia-témakörű monográfiája, amelyben Sárosi a „Mahillon-Sachs-Hornbostel" hangszertipológai rendszerezés alapján és az Emsheimer és Stockmann által kidolgozott hat fő szempont figyelembevételével ismerteti a magyar hagyományos kultúrában használt különböző hangszertípusokat.[32] Sárosi kutatásit kiegészítendő az utóbbi időben vizsgálat tárgyát képezte a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma hangszerekre vonatkozó adatainak feldolgozása és a központi megyei gyűjtemények népi hangszereinek vizsgálata, ennek a nagyszabású kutatásnak az eredményei *A népi hangszerek története és tipológiája* című nagymonográfiában lettek összesítve.[33]

Sárosi *Hangszerek a magyar néphagyományban* című kötetének címválasztásából is kiderül a kötet újszerű alapvetése, miszerint az előzményektől eltérően már nem „népi hangszerekről" hanem a hagyományos kultúra hangszereiről tudósít. Rámutatva ezzel arra a problémára, hogy bár a „népi hangszer" fogalma egy gyakran használt kifejezés, a korábbi definíciók áttekintése mégis arra mutat, hogy több, olykor egymásnak is ellentmondó jelentéstartalommal használták és használják, és egy minden szempont tekintetbevételével egzaktnak tekinthető „népi hangszer" definíció megfogalmazása komoly kihívásnak tűnik. (Erre reflektálva született a legújabb etnoorganológai áttekintés, a *Hangszerek és ideológiák* című nagymonográfia.)[34] És ugyanez igaz az „ősi" és a „nemzeti hangszer" fogalmakra is, mert egyiknek sem alakultak ki egységes, tudományosan elfogadott kritériumai, és az adott ország értelmiségi rétege döntötte el, nemegyszer kitalált hagyományként, hogy mit tekint nemzeti hangszernek. Ráadásul nemcsak a nacionalizmus, hanem a multikulturalizmus is megtalálta a maga szimbolikus hangszereit, amelyeknek – a különböző ideológiák szimbólumaiként – lényegében a nemzeti hangszerekhez hasonló szerepük van. A nemzeti hangszerek szimbolikájához hasonlóan a multikulturális hangszerek is pszichológiai és kulturális határjelzőként funkcionálnak, és egyszerre fejezik ki az összetartozást, valamint a másoktól való elkülönülést.

32 Sárosi Bálint: *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Budapest: Planétás Kiadó, 1998, 5–7.
33 Brauer-Benke: *A népi hangszerek története és tipológiája*…
34 Brauer-Benke József: *Hangszerek és ideológiák*. Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2023.

Irodalomjegyzék

Alexandru, Tiberiu: *Instrumentele muzicale ale poporului Romin*. Bukarest: ESPLA, 1956.

[Atanasov, Vergilij] Атанасов, Вергилий: *Систематика на българските народни музикални инструменти*. София: Со Издателство На Българската Академия На Науките, 1977.

Barabás Jenő: *Kartográfiai módszer a néprajzban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.

Bartha Dénes: „A jánoshidai avarkori kettőssíp", *Archaeologia Hungarica* 14. (1934), 1–107.

Bartók Béla: „A magyar nép hangszerei, I.: A kanásztülök", *Ethnographia* 22/5. (1911), 305–306.

Bartók Béla: „A magyar nép hangszerei, II.: A duda", *Ethnographia* 23/2. (1912), 110–114.

Berlász Melinda: *Lajtha László*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984 (A múlt magyar tudósai

Brauer-Benke József: *Hangszerek és ideológiák*. Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2023.

Brauer-Benke József: *A népi hangszerek története és tipológiája*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2014.

Closson, Ernest: „Notes sur l'onomatopée dans la terminologie organologique", *Société Internationale de Musique* VII. (1911), 16–35.

Comenius, Johannes Amos: *Orbis sensualium pictus bilingvis. A' Látható Világ, két-féle nyelven*. Coronae: Peter Pfannenschmidt, 1675.

Elschek, Oskár: „Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei". In: *Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente,* II., 67.

Emsheimer, Ernst–Erich Stockmann: „Vorbemerkungen zu einem 'Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente'". In: *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde*, 5.(1959), Leipzig: Deutscher Verlag für Musik, 1983.; *Acta musicologica* 32. (1960), 47–50. https://doi.org/10.2307/931823

Fürst Leontin: *Hangszerek a magyar képzőművészetben*. Budapest: [szerzői kiad.], 1943 (A Budapest Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztény-régészeti Intézetének dolgozatai 83.).

Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente, II. Leipzig: Deutscher Verlag für Musik, 1983.

Haraszti Emil: *Hangutánzás és jelentésváltozás az egyetemes és a magyar hangszertörténetben*. Budapest: Budavári Tudományos Társaság, 1926.

Hornbostel, Erich Moritz von–Curt Sachs: „Systematik der Musikinstrumente", *Zeitschrift für Ethnologie* XLVI. (1914), 553–590.

Klier, Karl Magnus: *Volkstümliche Musikinstrumente in den Alpen*. Kassel–Basel: Bärenreiter, 1956.

Kobola, Alojz: *Tradicijska Narodna Glazbala Jugoslavije*. Zagreb: Školska Knjiga, 1975.

Lajtha László–Dincsér Oszkár: „A tekerő", *Néprajzi Értesítő* 31. (1939), 103–111.

Magyar Néprajzi Lexikon, 1–5., Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977–1982.

Mahillon, Charles Victor: *Catalogue descriptif et analytique du Musée instrumental du conservatoire Royal de Bruxelles. Précédé d'un essai de classification méthodique de tous les instruments anciens et modernes*, III. Gand: Annoot-Braeckmann, 1880.

Manga János: *Magyar népdalok, népi hangszerek*. Budapest: Corvina, 1969.

Meer van der, John Henry: „Instrumentenkunde". In: *Musik in Geschichte und Gegenwart*, 951–970.

Merklin, Alberto: *Organología*. Valladolid: MAXTOR, 2003.

Merriam, Alan Parkhurst: *African Music in Perspective*. New York–London

Praetorius, Michael: *Syntagma musicum,* 2.1.: *De Organographia.* Wolfenbüttel: Elias Holwein, 1619.

Sachs, Curt: *The history of musical instruments*. New York: W. W. Norton, 1940.

Sachs, Curt: *Real-Lexikon der Musikinstrumente, zugleich ein Polyglossar für das gesamte instrumentengebiet*. Berlin: Julius Bard, 1913.

Sárosi Bálint: *Bejárt utak. Önéletrajzi jegyzetek*. Budapest: Nap, 2017.

Sárosi Bálint: *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Budapest: Planétás Kiadó, 1998.

Sárosi Bálint: *Magyar népi hangszerek*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1978.

Sárosi Bálint: *Die Volksmusikinstrumente Ungarns*. Leipzig: VEB Deutscher Verlag für Musik, 1967.

Supka Géza: *Lehel kürtje*. Tanulmány. Budapest: Franklin-Társulat, 1910.

Supka Géza: „Régi hangszerekről. Bemutatásokkal a M. Nemzeti Muzeum régi hangszergyűjteményből, I–VI. *Zenelap* 20/8. (1906. április 10.), 1–4.; 20/9–10. (1906. május 10.), 2–5.; 20/11–12. (1906. június 10.), 4–5.; 20/14. (1906. július 1.), 2–3.; 20/15. (1906. szeptember 1.), 4–5.; 20/16. (1906. szeptember 20.), 3–4.

Vertkov, K.–Blagodatov, G –Yazovitskaya, E. (Вертков, К. А.–Г. И. Благодатов–Э. Э. Язовицкая): Атлас музыкальных инструментов народов СССР. Москва: Музыка, 1963.

Virdung, Sebastian: *Musica getutscht und außgezogē*. Faksimile-Nachdruck [1511] herausgegeben von Klaus Wolfgang Niemöller. Kassel–Basel–Paris–London: Bärenreiter, 1970 (Documenta Musicologica, 31.).

ABSTRACT

József Brauer-Benke

THE SCIENCE OF ETHNO-ORGANOLOGY

Organological research focusing on historical material requires different methodological approaches than ethnomusicological research, which places much greater emphasis on contemporary research. For this reason, no team of trained specialists has emerged in the field of Hungarian ethno-organological research, because the pioneers of the discipline, László Lajtha and Oszkár Dincsér, eventually turned their attention entirely to ethnomusicology, which can be explained by the fact that with the disappearance of traditional society, fieldwork became increasingly urgent. This, in turn, meant that research into the typology of musical instruments in the ever-growing collections remained sporadic. Instrument iconographic analyses remained largely the domain of art historians, while linguistic studies of instrument names were the preserve of linguists, who, lacking knowledge of instrument typology, either paid little attention to this issue or made erroneous conclusions. Bálint Sárosi attempted to fill this gap with the Hungarian-language, expanded version of his 1967 book *Die Volksmusikinstrumente Ungarns,* published in German in Leipzig, in 1998, which can be used as a guide for ethno-organological research. The most recent major summary of the subject was published in 2014 under the title *A History and Typology of Folk Instruments of Music*.

József Brauer-Benke (1970) studied ethnography, cultural anthropology, and African studies at Eötvös Loránd University in Budapest between 1995 and 2000, then pursued postgraduate studies in the European ethnology doctoral programme at the same university between 2001 and 2004. His doctoral dissertation examined the history of Hungarian folk instruments. Between 2003 and 2008, he was a lecturer in the African Studies Programme at Eötvös Loránd University. From 2008 to 2021, he was a lecturer at the Folk Music Department of the Liszt Ferenc Academy of Music, and since 2022, he has been a part-time lecturer at the Arabic and Buddhist Departments of ELTE RCH. Since 2012, he has been working as an instrument historian at the ELTE RCH Institute for Musicology, where he conducts comparative historical research on folk instruments. He has published seven books and 48 scholarly articles on the subject.